“Var olmayanda” kendini evde hissetmek: Orta Anadolu Kapadokya Mağara Yerleşimlerini, Peri Bacalarını ve yer altı Şehirlerini Anlamak

Andus Emge, 2011

Geleneksel “mağara sakini” ya da troglodit imgesi saçlı sakallı Neolitik mağara adamının bir karikatürü olsa da, Kapadokya’nın mağara yerleşimleri aslında bunun tam tersiydi: enerji açısından verimli, oldukça güvenli ve bölgenin zor iklimine, değişen toplumsal, ekonomik ve güvenlik koşullarına uygundu.

“Tekerleğin otuz çubuğu bir göbekte birleşir. Ama tekerleği yararlı kılan ortasındaki boşluktur. Testi kilden yapılır ama testiyi yararlı kılan içindeki boşluktur. Bir mağara odası içine kapılar ve pencereler oyularak yapılır. Odayı yararlı kılan içindeki boşluktur. İşte, bazen şeylerin yararı var olmayandan gelir.” (Lao Tzu)

Bu aforizmanın atfedildiği Çinli filozof Lao Tzu, Peygamber Yeşaya’dan muhtemelen 100 yıl sonra yaşamıştı. İsa’dan önce 8. Yüzyılda, Yeşaya İncil’in “Çünkü Her Şeye Egemen RAB o gün Kibirlileri, gururluları, kendini beğenmişleri alçaltacak” başlıklı bölümünde şöyle diyordu: “Rab kalkıp yeryüzünü sarsmaya başlayınca, insanlar O'nun dehşetinden ve yüce görkeminden kaçmak için kayalık mağaralara, yeraltı kovuklarına saklanacaklar” (Yeşaya 2.19). İncil’deki bu bölüm insanların tanrıdan, doğadan, ya da insandan gelen bir tehlike karşısında çekildikleri mağara odasının işlevsel açıdan takdir edilişidir. Yakın Doğuda çeşitli dönemlere ait birçok insan yapımı mağara örneği bulunur. Daha erken dönemlerde insan yapımı mağaralar Akdeniz ülkelerinde de yaygın olarak görülmekteydi.[1] O zamanlar Likya olan bölge ve Antik Frigya Krallığının bazı kesimleri (Uşak şehri yakınındaki *Pepouza’*da) olmak üzere Güneybatı Anadolu’da ve güneydoğu Anadolu’nun sıcak ve kurak bölümlerinde (örneğin *Hasan Keyf*) mağara yerleşimleri ve mezarları gün ışığına çıkarılmıştır. Ürdün’ün *Petra* kentinde bir bütün halinde mağara kentler ve tapınaklar keşfedilmiştir. Görünen o ki, jeolojik açıdan koşulların uygun olduğu her yerde, kayalara mağara evler oyularak rahat yaşama mekânlarına dönüştürülmüştür.

[1] Jessen, Otto. 1930. Höhlenwohnungen in den Mittelmeerländern. Petermanns Mitteilungen, Heft 1, S. 128 ff. Justus Perthes, Gotha

Kapadokya'nın birçok bölgesinde erken Neolitik yerleşimlerin izleri görülür. Bunların örnekleri arasında Konya'nın güneyinde ve Kapadokya sınırında *Aşıklı Höyük*[2] ve *Çatalhöyük*'te[3] ortaya çıkarılan küçük köyler sayılabilir. Kapadokya ilk yerleşik kültürün başlangıcına ev sahipliği yapmış olsa da, söz konusu dönemde mağara evler henüz inşa edilmemişti. Yaklaşık on bin yıl önce Kapadokya'daki insanlar avcı ve toplayıcı olarak sade bir yaşam sürmüşlerdi. "Neolitik Devrim"[4] sırasında insanlık tarımı (esas olarak buğday ve arpa üretimini) ve hayvanları evcilleştirilmesini öğrendi ve bunun sonucunda da belli bir amaca yönelik ilk el sanatları ortaya çıktı. Türkiye'nin güneydoğusunda, Urfa yakınlarındaki *Göbekli Tepe*'de[5] çıkarılan arkeolojik bulgular bir ibadet mekânına ait ilk kanıtlardır. 12,000 yıl öncesine tarihlenen bu bulgular Neolitik kültürlerin son derece gelişmiş manevi, toplumsal ve mitolojik yetilerinin örnekleridir. Kapadokya'daki ilk yaşam mekânları birbirine yakın, bitişik halde inşa edilmiş, "kümeleşmiş" adıyla bilinen kil tuğladan yapılmış yapılardır. Genellikle bu yapılara merdivenle ulaşılan çatıdaki bir kapak yoluyla girilebilir ki, bu da yapıların savunulmasını kolaylaştırır. Bu mekânların sakinleri volkanik obsidiyen camdan küçük bıçaklar ve sivri aletler yapmışlar ve bu aletlerin ticareti Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki "Verimli Hilal" ovasında yer alan Mezopotamya'ya kadar ulaşmıştı. Nehir yatakları yakınında iyi sulama olanakları ve verimli topraklara rağmen, Hilal bölgesinin halkı uygun tarım araçlarına sahip olmadığından, bu iki kültür arasında erkenden bir ticaret gelişmişti. Bu ticaret iki yönlüydü ve kuşkusuz obsidiyen aletler ile evcilleştirilmiş bitki-tohumları ve hayvanlarla birlikte kültürel ve ekonomik bilgi alışverişi de yapılmıştı. Bu Kapadokya'da sürekli yerleşimin başlangıcıydı.

Volkanik Etkinlik

Kapadokya Orta Anadolu'da özel bir jeolojik bölgedir. Afrika ve Avrasya plakalarının baskısı altında, Anadolu ovalarından yavaş yavaş dağlık bölgeler oluşarak, Anadolu'nun batısından doğusuna doğru uzanan Toros Dağlarını yaratmıştır. Daha sonraki Neojen dönemde (Pliyosen 5,332-2,588 milyon yıl önce) ve daha sonraki dönemlerde, merkez Kapadokya bölgesinin çevresinde volkanlar faaliyete geçmiş ve zaman zaman tarihsel dönemlere kadar etkinliğini sürdürmüştür. 8,000 yıldan daha eski bir duvar resmi Kapadokya'nın batı kıyısındaki "*Çatal-Höyük*"te bir volkanın patlamasını tasvir etmektedir. Söz konusu yerin, bugünkü Aksaray şehrindeki "Hasan Dağı" olduğu açıktır. Bin yıllık dönem içinde küçüklü büyüklü çeşitli

[2] http://www.asiklihoyuk.org/
[3] http://www.catalhoyuk.com/
[4] Childe, V. Gordon. 1936. *Man Makes Himself. Watts and Co., London*
[5] Güncel kazılar Alman arkeolog Klaus Schmidt tarafından Urfa yakınlarında yürütülmektedir. Ayrıca bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Göbekli_Tepe

volkanlardan büyük miktarda volkanik kül püskürmüştür. Bu volkanik dağlardan en önemlileri, merkezi Kapadokya ovalarının 100 km yarıçapı içinde bulunan Erciyes dağı (3916 m) ve Hasan Dağı'dır (3286). Volkanik külün taş bileşimi, yoğunluğu ve rengi patlamalara bağlı olarak farklılık göstermiştir. Bir zamanlar gevşek haldeki kül zaman içinde katılaşarak işlenmesi kolay tüf halini almıştır. Yüzyıllar içinde rüzgarın, suyun ve ayazın neden olduğu erozyon genellikle garip görünümlü manzarayı yaratmıştır.[6] Bölgedeki çeşitli sıcak kaynak suları yer yüzeyine yakın ve yüksek derecede termal enerjinin varlığına işaret etse de, orta Anadolu volkanlarının çoğu artık ya yok olmuş ya da yüz yıllardır hareketsiz durumdadır. Bu bölgenin kalıcı biçimde verimli volkanik toprağı tarım için idealdir. Gözenekli ve sıklıkla sünger taşına benzer tüf büyük miktarda suyu depolayabilir ve mineraller açısından zengindir. Yöresel ekonominin özelliği haline gelen meyve yetiştiriciliği, şarap üretimi ve küçük ölçekli bahçecilik yöre sakinleri için mütevazı bir geçim kaynağı sağlar.

Kapadokya'da Yeraltı Yaşamının Başlangıcı

İnsanların kolaylıkla şekil verilen tüfün içinde rahat bir biçimde yaşayabileceklerini ilk olarak ne zaman fark ettiklerini bilmiyoruz. Kapadokya'daki ilk yer altı yerleşimlerinin, Gölü Dağı ve *Tyana* (Kemerhisar) yakınlarındaki son Hititlerin bölgede hayatta kalmak için mücadele ettikleri MÖ 8. yüzyıldan önce kurulmuş olması olasıdır. İyi planlanmış yerleşim ve savunma komplekslerinin bu dönemden kaldığı sanılmaktadır. Antik Hitit yolları Kapadokya boyunca kuzeydoğu doğrultusunda, *Hattuşa*'dan *Tyana*'ya çaprazlamasına uzanmaktadır. Bu yolların kanıtları günümüzde bazı gizemli taş yazıtlarda görülebilmektedir (örn. Nevşehir yakınlarındaki *Topada* yazıtlarında). Bölgede hali hazırda çok sayıda insan yaşamakta olduğundan, ilk mağara yerleşimlerinin de olasılıkla aynı dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Büyük miktarlarda kereste ya da kil veya sert taş gibi diğer yapı malzemeleri bulunmadığı için, evleri doğrudan yörede bulunan tüfü oyarak yapmak mantıklı gelmiştir.

Kapadokya'daki mağara yerleşimlerinin yapımı oldukça kolaydı. Geleneksel yollarla işlenen tüfe kısa kazmalarla, balyozlarla ve keskilerle şekil veriliyordu.[7] Volkanik kayanın kuru ve sertleşmiş dış yüzeyini kırdıktan sonra, altta kalan tüf yumuşaktır ve işlenmesi kolaydı. Geleneksel yöntemleri kullanan iki deneyimli işçi 20 günde 3X6X2 m'lik bir mekân yaratabiliyordu. Az sayıda demir alete ihtiyaç duyulduğu düşünüldüğünde, yapılan iş taşlar

[6] Bartsch, Gerhart. 1935. Die Tuffkegelbildung in der Ausräumungslandschaft von Ürgüp in Mittelanatolien. Jahrbuch der geographischen Gesellschaft. Hannover

[7] Öztürk, Fatma Gül. 2009. Rock Carving in Cappadocia from Past to Present. Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

üst üste konularak inşa edilen "normal" bir evin yapımına kıyasla daha az yorucuydu, zira taş bir evin yapımı için büyük miktarda malzemenin sağlanması, hazırlanması, taşınması ve işlenmesi gerekecekti.

Kapadokya mağara evinin bir başka avantajı da taşıyıcı yapılar ya da çatı planı gibi yapısal sorunlar hakkında fazla kaygılanmanıza gerek olmamasıdır. Evi inşa eden kişiler, iç düzenlemelerin tasarımı konusunda nispeten daha özgürdürler.[8]

Yeraltı Şehirleri

8. yüzyıl'da Kapadokya Frigya Krallığı ile o dönem Kral Midas'ın yönetiminde güçlerinin doruğunda bulunan Asurlular arasında doğu sınırını oluşturuyordu. Alman tarihçi Martin Urban'a göre, bu çok büyük yer altı komplekslerini[9] (günümüzde Kapadokya'ya gelen ziyaretçiler için ana uğraklardan biri olan "yer altı şehirleri") genişletme çalışmaları bu dönemde başlamıştı.[10]

Çeşitli katlara ve kollara ayrılan bu yer altı sığınakları genellikle birkaç yüz kişiyi barındıracak biçimde tasarlanıyordu. Bütün girişler, tehlike durumunda tünellerden yuvarlanarak taşınan, daire biçiminde ve değirmen taşına benzer kapılarla tamamen kapatılabiliyordu. Davetsiz bir misafirin gizlemesi ve kapaması bu kadar kolay mağara girişleri ardına çok katlı yer altı kompleksleri olduğunu tahmin etmesi olanaksızdı.

Kapadokya'daki yeraltı şehirlerinin birçoğu çeşitli kaçış noktaları, yan tüneller ve zaman zaman 80 metre derinliğe ulaşan mağaraların en derin ve en uzak köşelerine bile temiz hava sağlayan havalandırma sistemleri ile donatılmıştı. Ayrıca yeraltı su havzalarına ulaşan ve zehirlenme tehlikesini önlemek için dışarıdan belli olmayan gizli kuyular da bulunuyordu. Böylece bu son derece karmaşık yeraltı sığınaklarının ele geçirilmesi neredeyse olanaksızdı.

Yeraltı yapıları önemli ölçüde çeşitlilik göstermektedir ve tabana oyulmuş siloları ya da depolama kuleleriyle bunların ambar oldukları düşünülmüştür. Ayrıca mutfaklar, toplantı odaları, yatak odaları, ahırlar, üzüm cendereleri, okullar ve dua odaları bulunmaktadır. Bütün

---

[8] Günümüzde kaya matkaplarının (*hilti*) yaygın biçimde kullanıldığını görebiliyoruz (daha doğrusu duyabiliyoruz) ki, eskiden beri buralarda yaşayanlar bu matkapların kayaya zarar vereceğini söylüyorlar. Nitekim yeni yapılmış mağara odalarda karşılaşılan çok ince çatlaklar genellikle kaya matkaplarının gürültülü dövme frekansının yoğun biçimde kullanımından kaynaklanıyor.

[9] Martin Urban. 1973. Das Rätsel der unterirdischen Städte Südostanatoliens. In: Vorland; Zeitschrift für Europäische Vorgeschichte. Nr. 6-8, Pinneberg

10 Gülyaz, M.E. & Yenipinar, H. 1995. Underground Cities of Cappadocia. Ayrıca bkz. Krassmann, Thomas. 2007. Unterirdische Städte in Kappadokien. Mythos und Wirklichkeit. Online yayın. www.mineral-exploration.com

bunlar, yalnızca yeraltı şehrinin kurulmasının değil ama orada yaşamın düzenlenmesinin de çok titiz planlama ve organizasyon gerektirmiş olduğunu göstermektedir. Bugün bile hala, insan sesini çeşitli katlar ve seviyeler arasında iletebilen bir iletişim boruları sistemini görebilmekteyiz. İnsanlık 1500 yıl önce burada ilk kez olarak bir "telefon" sistemi mi kullanmıştı? Avrupa'da uzun mesafeler arasında insan sesini iletmeyi Innoncenzo Manzetti ancak 1865 yılında başarabilmişti.[11]

Bu geniş mağara sistemleri nispeten zayıf bir ışık sağlayan kandillerle aydınlatılıyordu. Havalandırma bacalarının yakınında da küçük ateşler yakılıyordu. Tuvaletler havalandırma bacalarının dibindeydi ve bu amaçla kullanılan kaplar muhtemelen dışarıya boşaltılıyordu. Havalandırma sistemi (elbette mekanik vantilatörlerle çalışan bir sistemden söz etmiyoruz), soğudukça aşağı inen ısındıkça yükselen havanın doğal hareketinin neden olduğu hava akımıyla işliyordu. Bu sistemler bugün bile o kadar mükemmel bir biçimde çalışmaktadır ki, buraya her gün gelen yüzlerce otobüs dolusu turistin ardından bile içerideki hava tertemiz ve kokusuz kalmaktadır.

Aslında bu tür bir kompleks için "yeraltı şehri" tanımlaması yanıltıcıdır, zira aklımıza bu dönemde insanların günlük hayatlarını bu yer altı sitelerinde geçirdiği düşüncesini getirmektedir. Hâlbuki erken dönemlerde bile insanların sürekli olarak ve isteyerek, bu her zaman karanlık ve oldukça serin (14°-16° C) sitelerde yaşamayı istemeyecekleri açıktır. Bu nedenle, bu yer altı sığınaklarının düşman karşısında saklanma ve savunma amaçlı olmanın yanı sıra, depo olarak kullanıldıklarını varsayabiliriz.

Bugüne kadar, bu yeraltı sitelerinde önemli bir arkeolojik buluntuya ulaşılmamıştır. Bunun tek istisnası Derinkuyu yeraltı şehrinin daha derinlerdeki katlarından birinde bulunduğu bildirilen Hitit el değirmenidir (ki bu durum mekânın geçici olarak kullanıldığının başka bir kanıtıdır). Bu tür el değirmenleri bugün de aynı şekilde kullanılmakta olduğundan, bu bulguyu arkeolojik tarihlendirmede kullanılmak için yeterli bir kanıt değildir, zira değirmen daha sonraki bir tarihte oraya getirilmiş olabilir. Ancak buradan hareketle, mağara sitelerinin kesinlikle birkaç yüzyıldır kullanıldığını ve farklı toplulukların gereksinimlerini karşılayacak biçimde sürekli olarak değişime ve genişlemeye uğradığını söyleyebiliriz.

[11] http://en.wikipedia.org/wiki/Innocenzo_Manzetti

"Truva Atları" mı?

Kaymaklı ve Derinkuyu'daki[12] yeraltı mağara komplekslerinin yerüstünde normalde yaşanılan köylerden çok daha büyük olması dikkati çeken bir noktadır. Bizans İmparatorluğu'nun ilk döneminde, Kapadokya'nın sınır bölgelerinde, bölgenin güneyinde yer alan, bugün "Göreme-Kapadokya Milli Parkı" olarak bilinen bölgeye komşu geniş ovalarda çok sayıda asker konuşlandırılmıştı. Askerlere genellikle az miktarda yiyecek olarak ödeme yapılıyor ve bu nedenle askerler genellikle yöre halkından alacakları erzakla geçiniyorlardı. Göreme civarındaki keşiş toplulukları "cephedeki" orduya yiyecek katkısında bulunurlardı ve bu erzakın bir bölümü, savaş, yıkım, doğal afet, ya da kıtlık zamanları gibi olağanüstü durumlarda kullanılmak üzere yeraltı depo ve silolarında saklanırdı. Bu depo yerlerinin birçoğu bugün de görülebilir.

Ama bu yer altı kompleksleri niçin bu kadar büyüktü ve neden istenildiğinde dışarı ile bağlantıları tamamen kesilebiliyordu? Ayrıca hangi amaca hizmetle stratejik açıdan bu kadar ustalıkla tasarlanmışlardı? Bu karmaşık yeraltı şehirleri ile ilgili bir olasılık da, askeri amaçlara hizmet etmek üzere "Truva atları" olarak tasarlanmış olduklarıdır. Bu komplekslerin kısmen askeri stratejinin bir parçası olarak kullanılmış olabilecekleri, mağaraların üst katlarında neden o kadar çok sayıda ahır bulunduğunu ve içeride bulunan çok sayıdaki tesisin Bizans askerlerinden saklanmak üzere kullanılmış olduğunu açıklamaktadır.

İstilacıların ovalara boncuk gibi dizilmiş "yeraltı şehirlerinin" yanından atlarıyla geçmelerine izin verildiği düşünülmektedir. Daha sonra Bizans askerleri ortaya çıkarak hem önden hem de arkadan olmak üzere iki cepheden saldırıyorlardı. Erken Bronz Çağı'nda bile bilinen bu askeri taktiklerin Bizanslı komutanlar tarafından da bilindiğinden şüphe yoktur.

Yeraltı şehirleri bitmeyen spekülasyonların kaynağı olagelmiştir. İsviçreli Erich von Daeniken bu komplekslerin kökeni ile uzaylılar arasında bağlantı kurmuştur.[13] Daha birkaç yıl öncesine kadar Göreme'de, bu konuyla ilgili gazete haberlerinin sergilendiği küçük bir UFO müzesi bile vardı. Ayrıca, James Bond'un dünyanın iplerini elinde bulunduran bir "Dr. No"yu, bu tür bir yeraltı kompleksinin modern versiyonunun dehlizlerinde takip ettiğini hayal etmek de zor değildir. Kapadokya kesinlikle keskin hayal güçlerini harekete geçirecek bir yerdir.

---

[12] Bunlar Göreme'nin turist merkezine yaklaşık 20 km. mesafede, iyi aydınlatılmış ve en iyi biçimde sunumu yapılan iki "yer altı şehridir." Ayrıca şu kitapçığa bkz. Yörükoğlu,
Ö; Tasci, Z; Sevil,T; Türkmen, K. 1989. Underground Cities in Cappadocia.
History of Unterground Cities with Photos + Plans. Ankara.

[13] Bkz. : (http://tatjana.ingold.ch/zeitungsartikel/show.php?hid=2faa98116f1aae167be127
98244dee75)

Kesin olan bir şey varsa o da bu mağaraların Kapadokya'nın yerleşim tarihi boyunca çeşitli biçimlerde kullanıldığıdır. Kapadokya bin yıl boyunca Asya ve Avrupa arasındaki önemli kültürler için bir köprü ya da köprübaşı görevi görmüştür. Modern bilimin bu mağaraların ne amaçla kullanıldıkları hakkında gelecekte yeni bulgulara ulaşması da olasıdır.

Ambarlar

Kapadokya'daki yer altı komplekslerinin meyve ve sebzelerin depolanması için uygun oluşu bölgeden çok eskiden beri önemli bir rol oynamıştır ve hala da oynamaktadır. Sokrates'in Rum öğrencisi Xenophon, MÖ 400 yılında, eseri *Anabasis*'te Anadolu'nun yeraltı yerleşimlerini şöyle tanımlıyordu: "Köyler ve evler yeraltında kurulmuştu. Evlerin girişi kuyu kadar ufak olmasına rağmen odalar çok genişti. Hayvanlar birkaç odada kalıyorlardı ve onlar için de ayrıca geçitler yapılmıştı. İnsanlar hayvanların olduğu yere merdivenlerle ulaşıyorlardı. Keçi, koyun, inek, kümes hayvanı ve benzerlerine ahırlarda bakılıyordu. Hayvanlar saman ve kuru otla besleniyordu. Mısır, pirinç, sebze ve arpa birası geniş kazanlarda saklanıyordu. Susuzluklarını dindirmek için kamışlar aracılığıyla bu kazanlardan içiyorlardı."[14]

Kalın katmanlı volkanik tüfün kendine has jeolojik ve nefes alan özelikleri tahıl ve diğer tohumların on yıllar boyunca canlı ve taze kalmasını sağlıyordu. Böylece acil durumlar ve felaketler için saklanabilmeleri de olanaklıydı. Tarihin erken dönemlerinde insanlar tüf kayaların bu özelliklerinden nasıl yararlanacaklarını keşfetmişler ve Anadolu'nun genellikle sert karasal iklimine uyum sağlam için çeşitli amaçlara yönelik olarak mağaralar oymuşlardır.

Tüfün farklı katmanları ihtiyaçlara göre farklı biçimlerde kullanılan, değişken iç atmosferik şartlar sağlar. Türkiye'nin güneydoğu sahilinden gelen büyük miktardaki narenciye hasadı günümüzde de Kapadokya'nın Ortahisar kasabasındaki büyük yer altı depolarında saklanmaktadır. Forkliftlerin yüklediği kamyonlarla yıl boyunca buradan Türkiye pazarına narenciye sağlanmaktadır. Hatta mağaralardaki ozmos nedeniyle ürünlerin depoda kaldıkları sürede daha da ağırlaştıkları söylenmektedir. Diğer iklimsel özelliklere sahip başka depolama alanları da patates, elma, üzüm, kurutulmuş sebze, peynir hatta mağara odalarında aylarca tazeliğini koruyan yufka ekmeğini saklamak için kullanılmaktadır.

[14] Xenophon. 402 B. C. Anabasis: (IV. kitap, 5. bölüm)

Güvercinlikler

Bölgede asırlardır, nitrojenden zengin dışkıları toplanıp tarlalarda gübre olarak kullanılmak amacıyla güvercin beslenmektedir. Güvercinler geçmişte de yalnızca gübre üretimi için beslenmekteydi. Tipik küçük kare biçiminde yan yana giriş delikleriyle kayalara oyulmuş güvercinliklerin üzerine sıklıkla alev desenleri resmediliyor ya da basit figürler veya hayat ağacı şekilleri çiziliyordu. Bazen bu delikler sansarların içeri tırmanmasını önlemek için, daha sonra kullanılmak üzere saklanmış teneke kutuların metaliyle kaplanıyordu. Bazıları tüften eğimli ya da çıkıntılı biçimde kat kat düzenlenen bu "kuş mağaralarına" şimdi ancak neredeyse dışarıdan görülmesi olanaksız tek kişilik tüneller ve merdivenlerle ulaşılabilmektedir. Binlerce güvercinlik bugün hala Kapadokya manzarasının ve kültürünün önemli bir özelliğini oluşturmaktadır.

Güvercinliklerin içerisi, kuşların bu iş için özel olarak oyulmuş kuluçka oyukları duvarları içinde yavrulayabilecekleri biçimde düzenlenmiş olup, kuşların üzerlerine tünemeleri için de çubuklar yerleştirilmişti. Eski bir mitosa göre, güvercin dışkıları bahçecilik ve tarım için o kadar önemliydi ki, ne kuşların ne de bunların yumurtalarının yenmesine izin vardı. Bir zamanlar çok kıymetli olan güvercin gübresinin yerini artık suni gübre aldığından eski güvercinliklerin birçoğu artık terk edilmiş durumdadır. Ancak kendi sebzelerini yetiştiren bahçıvanlar şahsi kullanımları için hala doğal gübreyi tercih etmektedirler.

İnziva Mekânları

On yıl öncesine kadar, son kalan münvezilerden bir tanesi bu ilkel mağara evlerinden bir tanesinde yaşıyor, geçimini ufak tefek sebze yetiştirerek ve yiyecek toplayarak sağlıyordu. Karısı ve köy ile tüm bağını kopartmış olan bu kişi, su ve elektrik olmadan, son derece basit hijyen koşullarında kendine yeter bir yaşam sürüyordu. İlk Hıristiyan münzevilerinin uzak vadilerde tanrısal bir inzivaya çekilmek için Kapadokya'ya geldiği 3. yüzyıl civarında da yaşam muhtemelen buna benziyordu.

Göreme civarında bilinen ilk mağara evlerin ilk sahipleri kesinlikle bu münzevilerdi. Volkanik kayalara oydukları, ancak ihtiyaç duyulan büyüklükte evler yaparak kendileri için minimalist yaşam mekânları yaratmışlardı. Bu dönem aynı zamanda aşağıdaki sıradan ve dertli dünyadan kaçmak ve yeni bir manevi deneyim yaşamak için tüften sütunların tepesindeki küçük bir mağara odasında yaşayan Aziz Simeon gibi sütun azizlerinin zamanıdır.

Bu mistikler zamanında Kapadokya çevresinde nüfus yoğun değildi. Persler, antik Yunan ve Roma dönemlerinden kalan belki de birkaç küçük yerleşim vardı.

Bizans Manastırları

4. Yüzyılda Kapadokya'ya gelen genç keşiş Caesarea'lı (bugünkü Kayseri) Basil burada bir manastır kurmuştu (muhtemelen şimdiki Göreme Açıkhava Müzesinin yakınında). Ona göre Tanrıya yalnızca çilecilik yoluyla ya da bir münzevi yaşayarak ulaşılamazdı. Basil erdemli bir yaşamın toplum içinde yaşamayı ve çalışmayı ve buna "ora et labora" ("dua et ve çalış") olarak bilinen, İncil üzerinde yoğun bir biçimde çalışmanın eşlik etmesi gerektiğini savunuyordu. Bunlar yeni manastır ilkeleri haline geldi. Basil "Hıristiyan manastır sisteminin babası haline geldi. Basil istediği keşişliğin Hıristiyanlığın yeni bir mezhebi olması değil, Hıristiyanlığın kökenindeki idealleri yaşatan, Hıristiyan inancı kardeşliği için bir model olmasıydı. Hıristiyanlar tek yürek, tek ruhtu. . . Sahip oldukları her şeyi paylaşırlardı. . ."[15]

Kayserili Basil'in öğretisi bugün bile ortodoks Hıristiyanlık üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.[16] Basil ayrıca yoksullara ve imkânları kısıtlı olanlara kol kanat germesiyle meşhurdu. Küçük kardeşi Nissa'lı Greguar (Nissa genellikle günümüz Nevşehir'i olarak kabul edilse de, muhtemelen şimdiki Ortaköy/Aksaray yakınındaki Harmandalı köyündeydi) ve arkadaşları Naianus'lu (komşu Aksaray şehrinin doğusundaki Nenizi/Güzelyurt köyü) Gregori "Kapadokya'lı Babalar" olarak bilinirlerdi. Yaşadıkları sürece bu bilgili üç arkadaş Yunan ve Hıristiyan felsefelerinin insancıl bir sentezini yapmaya uğraştılar. Bunun yanı sıra, ilk kez 381 yılındaki İstanbul konsülünde tanımlamaya katkıda bulundukları "kutsal ruh" kavramını destekleyen, ortodoks Teslis doktrinini de büyük ölçüde etkilediler.

Zaman içinde, diğer Hıristiyan grupları bu yeni öğretinin cazibesine kapılarak verimli vadilerde mağara evlerini kurmak için Kapadokya'ya yerleştiler. Yeni cemaatler kurarak, tüf kayalara özenle, çeşitli tarzlarda, iyi belgelenmiş yekpare manastırlar oydular. Bu **"negatif matrislerin"** bir kısmı, diğer Bizans kiliselerinden kopya edilmiş, yapısal olarak gereksiz kemerleri ve sütunları içeriyordu. Yüzyıllar içinde, küçük şapellerden üç nefli bazilikalara kadar birçok yapı detaylı bir biçimde tüf kayalara oyulmuştu. Kim bilir, belki de iç mimariyi düzenlerken akustik nedenlerle hareket etmişlerdi. Bu özellik günümüzde zaman zaman eski

[15] Joseph Cardinal Ratzinger. 1981. Das I. Konzil von Konstantinopel 381. Seine Voraussetzungen und seine bleibende Bedeutung. In Communio 10
Ayrıca bkz. Havarilerin İşleri, 4.32
[16] http://en.wikipedia.org/wiki/Basil_of_Caesarea

mağara kiliselerin ziyaretçileri ayinler okurken ya da müzisyenler enstrümanlarını çalarken hala hissedilebilmektedir.

Mağara kiliselerin duvarlarına genellikle taraklanmış taş görüntüsü veren kesme taşlar kazınarak, "taş taş üstüne" koyarak yapılmış bir mimari yapı etkisi yaratılmıştır. Daha geç dönemde yapılan kiliseler sıklıkla incelikli fresklerle süslenmiş olup, bunların çoğu, 2010 yılında 2,2 milyondan fazla yerli ve yabancı turistin ziyaret ettiği Göreme Açıkhava Müzesi gibi yerlerde hala görülebilir. Normalde yapısal destek sağlayacak olan sütun ayakları özellikle dikkat çekicidir; birçok durumda bu "destek" sütunları tavandan sarkıtlar gibi sarkmaktadırlar. Eğik ve kavisli biçimde yan yana sıralanmış diğer sütunlar oyulmuş kiliselerin kemerlerine yumuşakça kaynarlar. Yani burada çok şey paradoksal görünmektedir.

Manastır cemaatleri ve Bizans askerleri 6. ve 8. yüzyıllardan itibaren yerleştikleri Kapadokya'da sürekli olarak güneydoğuda Toros Dağlarındaki "Kilikya Kapılarından" ya da Malatya'nın doğusundaki ovalardan sızan ölümcül Pers ve Arap askerlerinin akınlarına maruz kalmışlardı. Bu nedenle mağara yerleşimlerinin ve yer altı manastırlarının birçoğu savunma sığınakları olarak tasarlanmışlardı. Kaçmak için uzun tünelleri, gizli odalara ve suya ulaşan gizli geçitleriyle aynen "yer altı şehirleri" gibi zapt edilemez ve tamamen dışarı kapalı durumdaydılar. Burada kayalara oyularak yapılmış kiliseler tamamen görünmez durumda olup, girişleri gizliydi. Kaya oluşumunun uygun olduğu yerlerde, her zaman için olası kaçış rotalarını ve suya erişimi sağlamaya yönelik biçimde gizli odalar ve küçük şapeller kurulmuştu. Ovalardaki "yer altı şehirleri" genişletilmiş ve tekrar kullanıma sokulmuştu. Bu tehlikeli zamanlarda, muhtemelen her Kapadokya sakinine yaşadığı yere yakın bir yer altı sığınağı sağlanıyordu.

Kapadokya 10. ve 11. yüzyıllarda gelişiminin zirvesindeydi. Yerel tarım ve ticaret son derece gelişmişti ve manastır toplulukları artık iyice oturmuştu. Daha zengin manastırların karşılayabildiği duvar resmi sanatı gelişiminin doruğundaydı şartları uygun kilise ve şapellere kara uzanmıştı. Birçok manastır ve "yer altı şehrinin" yanı sıra Kapadokya'nın tam merkezinin çevresinde çeşitli bağımsız çiftlik arazileri vardı. Büyük miktarlarda buğday, fasulye ve mercimek üretimi için bunların bakımı Bizans yönetimindeydi. Burada da hasat, yukarıda sözü edilen mağara komplekslerindeki çok sayıdaki depo ve siloların kanıtladığı gibi, yeraltında saklanıyordu. Bu Bizans arazilerinin bazılarının, genellikle yer altı manastırlarıyla karıştırılan kendi şapelleri vardı.

“Peri Bacaları”

Kapadokya “peri bacaları” olarak bilinen, beyaz karıncaların öbek yuvalarına benzer ve genellikle birkaç kat halinde oyulmuş konik yapıları ile ünlüdür. Bir düşman saldırısı durumunda, ahali bu konik yapıların en üst bölümüne saklanıyordu. Peri bacalarının üst katlarına yalnızca düşey giriş delikleri yoluyla ulaşılabiliyordu. Bu deliklerin yan taraflarında düzgün basamak delikleri vardı. Tehlike durumunda, bu sığınaklar yukarıdan genellikle kaya levhaları ya da güvenilir taş plakaları yuvarlayarak tepeden kapatılabiliyordu. Buradan aşağıdaki manzara iyi bir şekilde görülebiliyordu, ayrıca karanlık ve oldukça rahatsız yer altı şehirlerinin tersine gün ışığı da alıyordu. İşgalcilerin bu tüften kaleleri zapt etmesi kesinlikle olanaksızdı. Burada saklanan insanlar uzun bir kuşatma boyunca hayatta kalabilmek için bol miktarda su ve kuru meyve vs. depolamış olmalılar.

Saldırganların iyi saklanmış Hıristiyan keşişlerle oyalanmaktan çok Anadolu’nun önemli stratejik şehirleriyle ve önemli bağlantı yollarıyla ilgilenmiş olduklarını varsayabiliriz. Bu eski Kapadokya dini cemaatleri muhtemelen kriz anında birkaç saatliğine ya da günlüğüne saklanmak durumunda kalıyorlardı. Hatta uzak ve gizli vadilerin birçoğunda hiç rahatsız edilmemiş olmaları bile olasıdır.

Yüzyıllar sonra Türk göçebeler mağara bölgesine gelip, ilk Hıristiyan keşişlerin çok uzun zaman önce terk ettikleri koni biçimindeki garip tüf yapıları gördüklerinde, insanların nasıl olup da bu kadar yüksek mağaralarda yaşamak isteyeceklerini anlayamayacaklardı. O dönemde Türkler baca gibi evlerde perilerin yaşadığını anlatan 2001 hikâyelerine inanıyorlardı. Bu odalara yalnızca dikey bacalar aracılığıyla ulaşılabildiğinden olsa gerek, bu tüf sütunlara Türkçede “peri bacaları” denilmişti. Türk Osmanlı İmparatorluğu artık gücünün doruğuna ulaştığında ve Anadolu’nun kalbi olan bölge düşman saldırısı korkusu olmadan geliştiğinde, artık bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türkler tüf konilerin hemen dibinde yeni “taş üstüne taş” çiftlik binaları inşa etmeye başladılar. Kayaya oyulmuş geniş odalar artık yalnızca çok değerli güvercinlikler olmaktan başka bir amaçla kullanılmamaya başlandı.

Türk Kapadokya

Selçuklular Anadolu’yu 1071 yılından sonra ele geçirdiler. Bizans ordusunu Malazgirt’te yenmeleri sonucunda giderek daha fazla sayıda Türk göçebe Orta Asya’dan Anadolu’ya göç

ettiler. Gelenlerin çoğu 10. Yüzyılda Orta Asya'nın Kazak steplerinde göçebe olarak yaşayan Oğuz boyundandı.

Türk Selçukluların Anadolu topraklarının yerel kültürüne saygı gösteren cömert ve yüce gönüllü fatihler olduğu söylenmiştir. Göçmen boylar sabit bir yerleşimleri olmadan sürekli hareket halindeydiler. Bağımsız kabileler olarak, her zaman yerel halkın yardımına ve iyi niyetine güvenen yabancılardı. Yerel halk göçebe boyları geleneksel olarak misafir ediyor ve hayvanlarını en az üç gün otlatmalarına izin veriyordu. Bu dönemin özelliği gizemcilik ve insancıl bir hoşgörüydü. Türklerin ünlü konukseverliği muhtemelen bu dönemden kalmadır.

Ancak, yerli Hıristiyan nüfusun ayrıcalıkları zaman içinde değişti. Birçoğu yeni Müslüman yöneticilerine güvenmediği için manastır cemaatlerinin büyük bir kısmı yavaş yavaş ama sürekli bir biçimde Yunanistan, Bulgaristan ve Rusya'ya göç ederek oralarda yeni topluluklar kurdular. Fakat Kapadokya'daki bazı manastır toplulukları yeni Türk-Selçuklu yöneticileriyle anlaşmaya vardılar ve şeriata göre gayrimüslimlerin ödemesi gereken ve *Cizye* denilen bir tür kelle vergisini ödeyen kadim yerel Hıristiyan topluluklar barış içinde varlıklarını sürdürebildiler.

Ihlara Vadisindeki Aziz Gregorious kilisesindeki (Kırk Damatlı) bir freskte Selçuklu Sultanı II. Mesud (1282-1305) ve Bizans İmparatoru II. Andronikus'tan söz eden eski bir yazıt vardır. Bu yazıt Müslüman Türklerle kadim Hıristiyan nüfusunun hoşgörü ve barış içinde bir arada yaşamasının bir kanıtı olarak görülür. Avrupa'da yeniden doğuşundan sekiz asır önce, bu insancıl ideal Müslüman Doğu'da gelişmişti.

Batıya Ortaçağın gelişi ve bu dönemin barbarca yağma yapan haçlıları, beraberlerinde servet ve güç arayışı ile açgözlülüğü getirdi. Bu durum saygı ve insancıl tutumu ilke edinmiş Selçukluların oldukça hoşgörülü ve gizemciliğe eğilimli kültürü ile açık bir zıtlık oluşturuyordu. Üçüncü Haçlı Seferinin imparatoru I. Frederick Barbarossa'nın ölümü (Barbarossa Hıristiyan Kutsal Roma'nın son büyük imparatoruydu) bu zıtlığı simgeler: Barbarossa *Selecuia* (Silifke) yakınlarında atını *Saleph* (Göksu) nehrinin sularına sürdüğünde, büyük bir olasılıkla sert ve ağır zırhı yüzünden Haziran 1190'da boğuldu.

Kapadokya'nın yerli Rum ahalisinin diğer cemaatleri çiftçilik yapmaya ve artık çoğunluğunu Türk-Müslüman komşularının yanı başında barış içinde Hıristiyan inancını yaşamaya devam ettiler. Rumlar İstanbul ile yakın ticari bağları olan yetenekli çiftçiler ve tüccarlardı.

Eriştikleri zenginlik, *Sinasos* (Mustafapaşa) gibi eski Rum kasabalarında bugün bile görülebilecek olan detaylı taş ve ahşap işçiliğiyle bezenmiş incelikli evler yapmalarını sağladı. Kapadokya'daki son Rumlar 1924 yılında Türkler ve Rumlar arasındaki karşılıklı nüfus mübadelesinde bölgeyi ter etmek zorunda kaldılar. Sonuçta Hıristiyan ve Müslüman toplumlarının yüzyıllar boyunca barış içinde birlikte yaşadıklarını anlayabiliyoruz.

O günden beri, *Hacı Bektaş* civarındaki küçük Alevi toplulukları dışında, Kapadokya nüfusunun çoğunluğunu Sünni Müslüman Türkler oluşturdu. Osmanlı İmparatorluğu güçlü bir merkezi yönetim kurduğu için, Kapadokya ahalisinin mağara evlerde ve "yer altı şehirlerinde" saklanmasına gerek kalmadı. Bölge artık dışarıdan gelecek bir düşman işgalinden korkmamasına rağmen, zaman zaman Ali Baba ve kırk haramiler türü haydutların saldırıları bir sorundu.

Yöre halkı "keçe ayaklar" denilen bir çetenin hikâyelerini hala hatırlamaktadır. "Keçe Ayaklar" 18. yüzyılda o zamanlar Maçan adıyla bilinen Çavuşin ve Göreme'de yüz kızartıcı işler yapmıştı. Bu çete çevre kasabadaki bekâr kızları kaçırıp baştan çıkarmakla ünlüydü. Gece vakti sessizce açık kapı ve pencerelerden evlere girip, Romulus ve adamlarının Sabinli kadınlarına yaptıkları gibi kızları evlerinden çalıyorlardı. Bu tek taraflı mı yoksa Sabinli kadınların durumunda olduğu gibi karşılıklı bir haz alma fırsatı mıydı bilinmez. Haydutlar kendilerine bugün *Kız Kalesi* olarak bilinen yakındaki çok katlı tüf kuleleri siper ediyorlardı. Yerel hikâyelere göre çevre kasabalardaki babalar organize olup ve kılıç kuşanıp, daha sonraları "Kılıç Vadisi" (*Kılıçlar*) olarak anılacak vadiye kızlarını kurtarmaya gidiyorlardı. Bu olaydan sonra yöre halkı kapılarına ve pencerelerine koruyucu demir taktıracaktı.

Bu dönemde giderek daha fazla sayıda Türk göçebe terk edilmiş eski Hıristiyan kiliselerini ve manastırlarını ahır ve depo olarak kullanıyordu ki, bu yapılar bu işler için çok uygundu. Çok güzel dekore edilmiş bazı eski kiliseler de güvercinliğe dönüştürülmüştü. Eski Bizanslı ustaların yaptığı kilise freskleri çoktan tahrip edilmeye başlanmıştı, zira bölgeye yeni yerleşen Türkler "nazardan" korktuklarından, fresklerdeki yüzleri ve gözleri kazıyarak İslam'ın yasakladığı imgeleri silmeye çalışıyorlardı. Bu durumun ve grafitinin 100 yıl boyunca yarattığı tahribata rağmen, bu sanatsal ve değerli fresklerin birçoğu bugün bile oldukça iyi korunmuş durumdadır.

Evler ve Türk Mağara Evleri

İlk Türk göçebeler eski mağara evleri ahır ve depo olarak kullanmışlar, zaman zaman da özel yaşamlarında kullandıkları çok amaçlı çadırlarını mağaraların önüne kurmuşlardı. Asırlardır süregelen geleneğe göre, kadın ve erkeklerin çadır içindeki mekânları kesin biçimde ayrılmıştı ve mekân günün saatine ve gereklerine göre düzenleniyordu. Çadırın merkezi genellikle boş bırakılıyor, buraya yemek zamanı bir örtünün üzerine yerden birkaç santim yükseklikte bir sini yerleştiriliyordu. Oturanlar örtüyü ayaklarının üzerine çekiyor, böylece ayakları sininin altında kalıyordu. Yemeklerden sonra sini hızla kaldırılabiliyor ve yan duvarlarda saklanan döşeklerin serilmesiyle yemek odası birkaç dakikada yatak odasına dönüşüyordu.

Çoğu bölgeye yerleşeli daha bir kaç yüz yıl olan Türkler çok geçmeden kişisel gereksinimlerine yönelik olarak tüften kışa dayanıklı mağara evler oydular. Kuşaklar boyu aktarılan ev hayatı ile ilgili geleneksel adetleri gözden geçirdiler ve kendi fikirlerini uyguladılar. Eski Hıristiyan mağara evleri genellikle birbirine bağlanan çok sayıda odadan, kutsal mekânları yeraltı sığınaklarından ayıran birçok bölmeden oluşuyordu. Bu eski mekân bölmeleri, evle ilgili fikirleri "tek mekân" çadır mimarisine dayanan ve bu fikirleri tüf kaya mağaralara uygulayan Türkler için yabancıydı. Bu iyi yalıtılmış mağara evlerin belirgin avantajları yüzünden tüf kayanın içinde yaşamak popüler hale geldi ve eski göçebe çadırları unutuldu. Mağara evler yazları serin, Anadolu'nun soğuk kışlarında ise ılık ve ısıtılmaları kolaydı. Bazen tüf kesme taşlar oyuluyor ve hemen yeni bir mağara oyulan yerde düzeltilerek bitişik duvarlarda çardak ve kemer yapımında kullanılıyordu. Bu evlerin tümü Kapadokya için çok önemli olan ve her zaman için dikkate alınmış olan yerel koşullara ve iklim özelliklerine göre inşa edilmişti.

Kapadokya mağara evlerinin benzersiz bir özelliği kaliteli inşaat potansiyelidir. Daha önce söz edildiği üzere, yerel tüfün işlemesi çok kolay olduğundan amaca yönelik mağara evler kolay ve hızlı bir biçimde yapılabilir. Materyal bedavadır ve taşıma masrafı da yoktur. Tüfün "nefes alan" gözenekli yapısı iç mekânın ikliminin ideal olmasını sağlar ve sıcaklığı düzenleyerek içerinin çok ısınmasını ya da soğumasını önler. Yöre halkının söylediğine göre, geleneksel şöminelere sahip klasik bir mağara evini kışın ısıtmak için sabah ve akşam yalnızca birer saat ateş yakmak yeterlidir. Ağaç açısından fakir ve neredeyse hiç yakıt kaynağı olmayan bölge için, bu özellikle de turizm gelirlerinden önceki dönemlerde hayati önemde bir özellikti.

Kayanın oyularak ve materyalin çıkarılarak evin ortaya çıkarıldığı "negatif" inşaat yöntemi günümüzde bildiğimiz sıradan evlerin yapımından farklı ilkelere dayanır. Kullanım alanı

eklenerek değil çıkarılarak yaratılır. Yörenin geleneksel sakinleri, mağara evlerde daha fazla yer gerektiğinde bir duvarın oyularak nasıl raflar yapıldığını ve böylece yer kazanıldığını anlatırlar. Bildik yolla yapılan evlerde, yeni raflar odalara eklenmek zorunda olduğundan yer kaplarlar ve odaların daralmasına neden olurlar.

Zaman içinde bu yerel ev yapım biçimleri yaşayanların kültürel koşullarına ve barınma tarzlarına uyarlanmıştır. Erken dönemlerde mağaralar ağırlıklı olarak askeri amaçlı olsa da, Türk egemenliği döneminde değişik tipte yeni mağara evleri yapılmış ya da Bizans döneminden kalan eskiler evler yani sakinlerin kültürel ve ekonomik taleplerine göre dönüştürülmüştür. Mağaraların oyulmasına ek olarak, tüf mağara odaların çevresine yeni duvar ve kesme taş yapılar yapılmış, bunların birçoğu yufka ve hatta taze üzüm gibi değişik ürünlerin aylarca saklanması için kullanılmıştır. Diğer basit kesme taşlar avluyu çevreleyen duvarların ve tuvaletlerin yapımında kullanılmıştır.

Günümüzde, geleneksel Kapadokya kasabalarında çeşitli birleşik ev-mağara yapılar görülebilir. Ancak kasabaların dışındaki kayalara gizlenmiş Bizans manastırlarının ve mağara yerleşimlerinin çoğu artık terk edilmiş durumdadır ve yalnızca macera arayan turistlere kalmıştır.

“Afet Evleri”

1960’lı ve 70’li yıllarda geleneksel mağara evlerinden oluşan mahallelerde yaşayanlar devlet tarafından sübvanse edilen yeni ve basit toplu konutlara yerleştirildiler. “AFET” adı verilen bu program yaklaşık 50 yıl önce komşu Zelve ve Çavuşin köylerinde bazı kayaların çökerek altlarındaki eski taş evlerde yaşayanlardan bir kaçını öldürmesi üzerine başlatıldı. Ama hükümetin destek programı ile yapılan yeni evler ucuza mal edilmişti. Evlerin yalıtımı yoktu ve bu insanların daha önceki yaşam tarzları da dikkate alınmamıştı.

Başlangıçta, eski tüf mağara evlerin sakinleri bu duruma tepkisi oldukça yerel bir mimariyi yeni evlerine uygulamak oldu. AFET evlerini geleneksel ve yerel yaşama alışkanlıklarına uydurdular. İlk olarak, tuvaletlerini geleneksel biçimde evden birkaç metre uzağa kurdular. AFET evlerinin Türk mimarları tesisatın kurulmasının kolaylığı ve maliyetin düşürülmesini göz önüne alarak tuvaletleri mutfağın bitişiğinde planlamış ve yapmışlardı. Hâlbuki bu toplulukların geleneksel inançlarına göre tuvalet pisti ve kötü ruhların alanıydı. Mimarların bu gerçeği göz önünde bulundurmadıkları açıktı. Bunun yanında, eski mağara sakinleri kadınların sokağın meraklı bakışlarından korunarak mahrem bir biçimde çalışabilecekleri,

açık ve korunaklı bir avlu avlu/hayat yaratmak için geleneksel tüf taşları kullanarak evlerinin çevresine yüksek duvarlar ördüler. Yeni konutların sakinleri ayrıca ucuza imal edilmiş AFET evlerinin orijinal hallerine geleneksel biçimli yeni odalar eklediler. O dönemde birçoğu hala çiftçi olan bu insanlar tüfün ürünleri saklamak ve hayvanları beslemek açısından avantajlı olan yalıtım ve havadarlık niteliklerinden yararlanmak istiyorlardı.

Zaman içinde yöre çiftçileri yeni AFET evlerinin, çiftçi olarak kendi gereksinimleri dikkate alınmadan, bürokratlar için bürokratlar tarafından yapıldığından şikâyet edeceklerdi. Bu evlerin sakinleri çok geçmeden yeni evlerin daha serin geçen altı ay boyunca ısıtılması için, iyi yalıtılmış ve enerjiyi verimli kullanan eski tüf mağaralara kıyasla neredeyse on kat daha fazla enerji tükettiğini fark ettiler. Daha önce, ısınmak için çevredeki bağ ve bahçelerden toplanılan az miktardaki çalı çırpıyla bütün yılı çıkarabiliyorlardı. Taşındıktan sonra, işlevsel olmayan bu yeni konutları ısıtabilmek için insanların çoğu zaten kısıtlı paralarıyla tonlarca kömür almak zorundaydılar. Yazın ise evler rahatsız edecek ölçüde sıcak olduğundan yeni sorunlar baş göstermişti.

Bu yeniden yerleşim kampanyasını ilginç kılan yalnızca bu evlerde yaşayanların yeni evleri kendilerine devletin verdiği biçimiyle kabul etmemeleri değil, aynı zamanda yeni evlerini kültürel alışkanlıklarına ve işlevsel ihtiyaçlara göre yeniden düzenlemeleriydi. On yıllar içinde AFET evleri çeşitli kereler dönüşüme uğradı. Bunun sonucunda bugün bu çevrede, bu evlerin yalnızca az sayıda orijinal örneğini görebiliyoruz ki, geleneksel mimariye sahip ya da yeni iki katlı dubleks evlerin sayısı artık bu evleri neredeyse geçmiştir.

Mağara Oteller ve Dünya Kültür Mirası

1985 yılında Göreme-Kapadokya Milli Parkı UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine, yalnızca kültürel değil bir dünya doğal mirası olarak da girdi. Aynı zamanda, bölgede turizmi geliştirmek için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı geniş kapsamlı bir tanıtım kampanyası başlattı. O zaman kadar yöreye, Hititlerin izini arayan, araba ve kamp malzemeleriyle yolculuk yapan yalnızca tek tük ziyaretçi geliyordu.1960'lı ve 70'li yıllarda haşhaşın tatlı bulutları arasında oradan oraya dolaşan ve karadan Hindistan'a ruhani yolculuklar yapan hippiler geldiler. Bu dönemde bölge turizm altyapısından tamamen yoksundu.

Modern Kapadokya'nın çevresindeki Ürgüp, Avanos ve Nevşehir'de Türk hükümetlerinin desteğiyle büyük her şey dahil sistemiyle çalışan oteller yapıldı. Gelişme Milli Parkın ortasında neredeyse bir ada olan Göreme'de başladı. Bu küçük kasabada ilk basit mağara oteller 1980'li yılların başıyla ortasında açıldı. Bu girişimlerin başını çekenler, sırt çantasıyla seyahat edenlere gecelik 10-15 dolara kalacak bir yer sağlamak üzere eski mağara evlerini basit pansiyonlara dönüştüren yöre halkından insanlardı. Bu günler artık geride kaldı ve bu oldukça sade ama genellikle sevimli ve sıcak düşük bütçeli pansiyonlar özenle dekore edilmiş, harcayacak parası olan konuklarına, jakuzili, mini barlı, televizyonlu odalar sunan seçkin ve çok konforlu "butik otellere" dönüştü.

Dünyanın her yanından gelen turist sayısının artarak şu anda yıllık iki milyon sınırını aşması yörenin geleneklerinin ve kültürlerinin giderek önemini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Birçok yerde tek amaç, sürdürülebilir seçenekleri dikkate almadan turizmden en kısa zamanda en çok parayı kazanmak gibi görünmektedir. Mal sahipleri genellikle çevrelerindeki hızla büyüyen otellerin denediği yollara yönelmektedir. Bunun sonucunda günümüzde yeni mimari biçimleri de ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle iyi yapılmış ve güzel dekore edilmiş olsalar da, artık yerel Kapadokya mimarisinin gelenekleriyle bir ilgileri yoktur.

"Disneykodya"

Kapadokya yaşam hızla değişmektedir. Daha kıyıda köşede kalmış yerlerde geleneksel yaşamın ritmi ve nabzı hala hissedilebilse de, turistlerin kolayca erişebildikleri kasabalarda, artık geleneğe dayanan değil esas olarak para kazanmayı amaçlayan bir yaşam tarzı hızla ortaya çıkmaktadır. Ne yazık ki, turizmin hızla gelişmesi çerçevesinde, işin sürdürülebilirlik yönü neredeyse hiç dikkate alınmamaktadır. Yüksek kâr getirisiyle turist endüstrisi, zaman zaman abartılı ve sıklıkla zevksiz bina tasarımlarda kendini gösteren yeni yaşam biçimlerinin ve karışık mimari tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Tarihi Ermeni evlerinin oyma eski taşları genellikle 100 km. mesafeden getirilmiştir ve eski Rum evlerinden doğrudan alt-bölgesel ya da kültürel geçmişe ait olmayan mimari süslemeler sahiplenilerek yeni binalara ve otellere uygulanmaktadır. Yine de son moda "butik oteller" turistler arasında çok popülerdir, zira bölgeye yeni gelenler bu tür ayrıntılarla hiçbir zaman

uğraşamayacaklar ya da buna ilgi duymayacaklardır. Bu nedenle, ne yazık ki günümüzde Kapadokya'nın çeşitli antik topluluklarının farklı alt-bölgesel mimari ve dekorasyon tarzlarına pek dikkat edilmemektedir. Antik Rum köylerinden kopyalanan ve yeni inşaatlarda kullanılan dekoratif ve "eski moda" mimari unsurlar genellikle kötü görünümlüdür.

İlk dönemlerde, her köyün, kuşaktan kuşağa aktarılan yerel mimari süslemelere sadık kalan kendi taş ustaları vardı. Bir zamanlar her Kapadokya köyünü diğerinden ayıran kendine has bir tarzı vardı. Bu alt-bölgesel ayrıntılar artık genellikle unutulmuştur ve UNESCO Dünya Kültür Mirası Komisyonu tarafından tanınmamaktadır. Kapadokya'nın Bizans dönemine ait kiliseler üzerine birçok mükemmel çalışmanın aksine, Osmanlı-Türk dönemine köy mağara yerleşimleri üzerine pek belge yoktur.[17] Bugün geçerli olan akım, kitle turizmi yönünde Kapadokya'yı elden geldiğince sömürmektir. Bu amaca uygun olduğu düşünülmeyen şeyler tahrip edilmektedir ve geleneksel ekonomiler hızlı bir çöküş yaşamaktadır. Bazı bölgelerde, yeni ve genellikle gözden uzak "mağara saraylarıyla" ve her akşam Türk halkoyunları ve göbek dansı gösterilerinin yapıldığı, volkanik kayadan oyulmuş oturma ve bar bölümleri içeren geniş işlevsel odalarıyla tamamen yeni bir tüf taşı mimarisi gelişmektedir.

Alternatif bir Model: Yeni mağara yerleşimlerinin geleceği ve sürdürülebilir enerji kullanımına yönelik fikirler

Giderek artan biçimde önem kazanan sürdürülebilirlik ve uluslar arası "çevre-turizmi", Kapadokya'da geleneksel adetlere eklemlenebilecek ve yöreye özgü yapılardan ve yaşam biçimlerinden yararlanabilecek yeni bir turizm endüstrisi tarzına duyulan gereksinimi arttırmaktadır. Yukarıda söz edildiği üzere, çeşitli kategorilerde birçok yeni "mağara oda" pansiyonlar ve "butik oteller" kurulmuş olup, bunların bir kısmı yerel mimari ve yaşam biçimleriyle şaşırtıcı ölçüde uyumludur. Yurtdışından gelen ziyaretçilerin bu tür mimariye duydukları ilgi daha önce ilkel ve köylü evi olarak görülen bu yapıların statüsünü ve itibarını da arttırmıştır. Hatta günümüzde bir mağarada yaşamak "şık" görünmeye başlamıştır. Ancak, kuru tüfün mekân içinde yarattığı eşsiz iklimsel şartlarından yararlanacak ve modern yaşamın standartlarına uygun sürdürülebilir enerji kaynaklarıyla desteklenen yani bir mağara yerleşimi mimarisi hala geliştirilmeyi beklemektedir. Tarihi binaları koruma kurulu Göreme Milli Parkı

[17] Bkz. Andus Emge, 1990. Wohnen in den Höhlen von Göreme. Traditionelle Bauweise und Symbolik in Zentralanatolien. Doktora tezi, Univ. Heidelberg. Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

çevresindeki tarihsel açıdan önemli alanlarda yeni tüf mağara oyma ya da restore etme işini sıkı biçimde denetlemektedir. Ne var ki daha dışarıda kalan bazı bölgeler bu koruma önlemlerine tabi değildir. Yani, yeni yüksek teknoloji ürünü materyallerin bileşiminin denenebileceği, sürdürülebilir yeni mağara yerleşimi mimarisine öncülük etme potansiyeli vardır.

İçinde bulunduğumuz binyılın ilk yıllarında, "platform_c" ağına ve "Kapadokya Akademisine"[18] mensup bir grup mimar bir kafa kafaya vererek, güncel yaşam gereksinimlerini karşılayacak ve sürdürülebilir enerji sistemleriyle yüksek verimli inşaat teknolojilerini birleştirecek yeni bir modern mağara mimarisinin nasıl yaratılabileceği üzerine düşündüler. Amaç "sıfır enerji" harcayan ultra-modern bir Kapadokya mağara evi yaratmaktır ki, bu satırların yazarı da bir süredir bu konu üzerine kafa yormaktadır. Ne yazık ki, pilot projeler ve atölye çalışmaları yürütülmüş olmasına rağmen bu tür "örnek evler" hala yapılmayı beklemektedir ve sponsorluğa gereksinim duymaktadır.
İlk prototiplerin iyi yalıtılmış tüf mağara yapısının ısının ve havalandırmanın kontrolü konusunda sağladığı avantajları yeni yalıtımlı cam ve güneş teknolojisi ile birleştirmeyi başarması an meselesidir.

Günümüz Kapadokya'sında, modern etkin ve edilgin enerji türlerini aynı zamanda yüksek teknoloji unsurlarını birleştiren yeni ve modern bir mağara mekânın inşasında kullanmanın yollarını araştırmak ilginç olacaktır. Bu tür fütüristik mağara evler için her bir bölgenin mimari tarihi her zaman dikkate alınmak durumunda olacaktır. Daha geniş bir şehir ve peyzaj planlamasının bir parçası olarak her zaman çarpıcı derecede farklı "modern" mağara evler yaratılması uygulanabilir olmasa da, mümkün olduğu ölçüde çeşitli öncelikler gözetilmelidir.

Sürdürülebilir teknolojiler düşünüldüğünde, hali hazırda Kapadokya'daki evlerde, büyük miktarlarda suyu çevreyi kirletmeden ve verimli biçimde ısıtan güneş ısıtma sistemlerinin yaygın olarak kullanıldığı unutulmamalıdır. Ancak, bu genellikle göze hoş görünmeyen güneş ısıtıcılarının yaygın kullanımı ile Kapadokya'nın mimari estetiği arasında bir zıtlık vardır, özellikle de UNESCO Dünya Kültür Mirası kapsamındaki Göreme ve Uçhisar kasabalarında. Bu oldukça verimli ama görüntü kirliliği yaratan güneş ısıtma sistemleri bazı klasik evlerin

[18] www.platformc.org / www.fairychimney.org

çatılarından kaldırılarak yerlerine merkezi sıcak su sistemi kurulması tercih edilebilir. Kapadokya'da çok sayıda jeotermal açıdan aktif bölge bulunduğundan, jeotermal enerjiden yararlanılabilir (bu konuda Uçhisar'da denemeler zaten yapılmaktadır).

Kapadokya'nın gözü rahatsız etmeyen, özellikle seçilmiş bir bölgesinde merkezi olarak bütün bölgeye ısı hatta güneş piliyle üretilen elektrik sağlayacak son derece verimli güneş enerjisi çiftlikleri kurulması bile hayal değildir. Böyle bir sistem yeni ve ilkesel olarak başımızın üstünde yeri olan, sürdürülebilir güneş ısıtma teknolojisiyle bu tarihi kasabalardaki klasik mimari arasında doğrudan bir çatışmayı önleyecektir. Kuşkusuz, eski Kapadokya köylerinin UNESCO Dünya Kültür Mirası programı çerçevesinde çok daha yüksek dereceli korunmaya gereksinimleri vardır. Ancak bu tür bir girişime maddi destek olacak yenilikçi bir yatırımcıyı bulmak gerekmektedir.

Yöre sakinleri ya da Kapadokya'yı ziyarete gelenler olarak hepimiz kendi davranışlarımızla daha sağlıklı bir değişime doğru yönelmek konusunda katkıda bulunabiliriz. Sürdürülebilir kültür ve çevre-turizminin önemi gelecekte giderek artacaktır. Yerel geleneksel ekonomiyi ve Kapadokya'nın mağara evlerinin kullanım biçimlerini anlamanın yanı sıra, birbirinin kopyası standart inşaat ve dekorasyonun ötesine geçen, mimari açıdan cesur bir adım atmaya hazır olmalıyız. Ancak ileriye bakarak güncel barınma gereksinimlerimizi karşılayabilir ve bunları Kapadokya'da uzun bir tarihi olan mağara kültürünün estetiğine ve verimliliğine saygı gösteren, yeni bir dönemin modern ve işlevsel bir mağara mimarisiyle gerçekleştirebiliriz.

Yazar hakkında:

Andus Emge doktorasını kültürel antropoloji alanında, Göreme'de geleneksel mağara yerleşiminde yaşam konusunda bir tezle 1989 yılında tamamladı. Daha sonra Alman televizyonu için aynı konuda 45 dakikalık yaptı. Heidelberg Üniversitesinde ve Köln'deki Rautenstrauch-Joest etnografya müzesinde birkaç yıl sürdürdüğü bağımsız akademik çalışmanın ardından 1998 yılında Kapadokya'ya döndü. Burada "Cappadocia Academy"'yi kurmanın, çeşitli atölye çalışmaları ve pilot projeler düzenlemenin yanı sıra, "Fairy Chimney Inn" (www.fairychimney.com) adında küçük ve otantik bir mağara oteli kurdu. Buradan elde edilen gelir doğrudan Akademinin geliştirdiği projelere kaynak sağlamaktadır.

2010 yılı yayınları:

Tucker, H. / Emge, A. 2010. Managing a World Heritage Site. The Case of Cappadocia, Anatolia. An International Journal of Tourism and Hospitality Research, Vol. 21, Ankara (44)

Emge, A. 2010. ‘The Hub´. A Concept for a Modern Visitor Centre and Museum-Museum for Cappadocian Cultures. *International Journal of the Inclusive Museum*, Volume 3, Issue 2, S.155-170.

İrtibat: aemge@fairychimney.com
www.fairychimey.com